

Examen HAVO

2021

tijdvak 1
vrijdag 28 mei
13.30 - 16.30 uur

economie

Dit examen bestaat uit 29 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 58 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of berekening gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of berekening ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd.

Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Opgave 1 Zo goud als een garnaal

uit een krant:

Een garnalenkotter uit Arnhemuiden vangt dagelijks duizenden kilo's Hollandse garnalen. Op dit moment zijn ze "goud" waard. De prijzen rijzen de pan uit. "Ik heb dit nog nooit meegemaakt", zegt schipper Rinus. "Verse garnalen zijn kort houdbaar. We brengen onze vangst altijd meteen naar de

visveiling en hopen op een goede prijs. We hadden verwacht ongeveer € 3,50 per kilo te krijgen, nu stopt de veilingklok op € 8." Rinus vermoedt dat de prijsstijging te maken heeft met de verminderde garnalenstand in de Noordzee als gevolg van ongunstige weersomstandigheden.

- 2p 1 Maak van onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
- Hollandse garnalen die op de visveiling worden aangeboden zijn ... (1) ... goederen.
 - Omdat op deze markt veel individuele aanbieders actief zijn en er geen belemmeringen voor nieuwe aanbieders zijn, kan de marktform het best omschreven worden als ... (2) ...
 - De individuele aanbieders, zoals Rinus, kunnen de marktprijs ... (3) ... beïnvloeden.
- Kies uit:
- bij (1) homogene / heterogene
 - bij (2) volkomen concurrentie / monopolie / monopolistische concurrentie / oligopolie
 - bij (3) niet / wel
- 1p 2 *Gebruik het inleidende krantenfragment en bron 1.* Welke grafiek geeft het vermoeden van Rinus weer over de oorzaak van de prijsstijging?

Schipper John wil maximaal profiteren van de hoge garnalenprijs. Hij overweegt om te investeren in een technische aanpassing van zijn garnalenkotter, zodat de vangstcapaciteit toeneemt. Met een grotere vangstcapaciteit denkt hij zijn maximale winst te kunnen verhogen.

Gebruik het inleidende krantenfragment en bron 2.

- 3p 3 Bereken met hoeveel procent John de maximale winst denkt te kunnen verhogen als hij de technische aanpassing realiseert.

Rinus vindt de voorgenomen investering van John niet verstandig en doet de volgende uitspraken:

- 1 “De hoge prijs van Hollandse garnalen is waarschijnlijk van korte duur. Veranderingen in vraag en aanbod kunnen via het marktmechanisme zowel tot hogere als tot lagere prijzen leiden.”
- 2 “Als John zijn investering realiseert, mag de prijs van de Hollandse garnaal niet onder de € ... per kilo komen, anders wordt zijn maximale totale winst in de nieuwe situatie lager dan in de oude situatie.”

Gebruik uitspraak 1.

Hieronder staan vijf gebeurtenissen.

- a Roestziekte, die vooral bij kreeften voorkomt, treft nu ook garnalen.
- b Wijting, de natuurlijke vijand van de Hollandse garnaal, is gesignaleerd in de Noordzee.
- c Een deel van de consumenten van Hollandse garnalen is overgestapt op de consumptie van Noorse garnalen.
- d De hoge garnalenprijs trekt nieuwe garnalenvissers aan.
- e Een groot aantal restaurants heeft de Hollandse garnaal van de menukaart gehaald.

- 3p 4 Noteer bij elk van de vijf gebeurtenissen:
- of hierdoor de vraag ofwel het aanbod verandert,
 - of die verandering een stijging ofwel een daling betreft,
 - of de prijs van de Hollandse garnaal vervolgens stijgt ofwel daalt.

Doe het als volgt:

(De uitwerking van de eerste gebeurtenis is voorgedaan.)

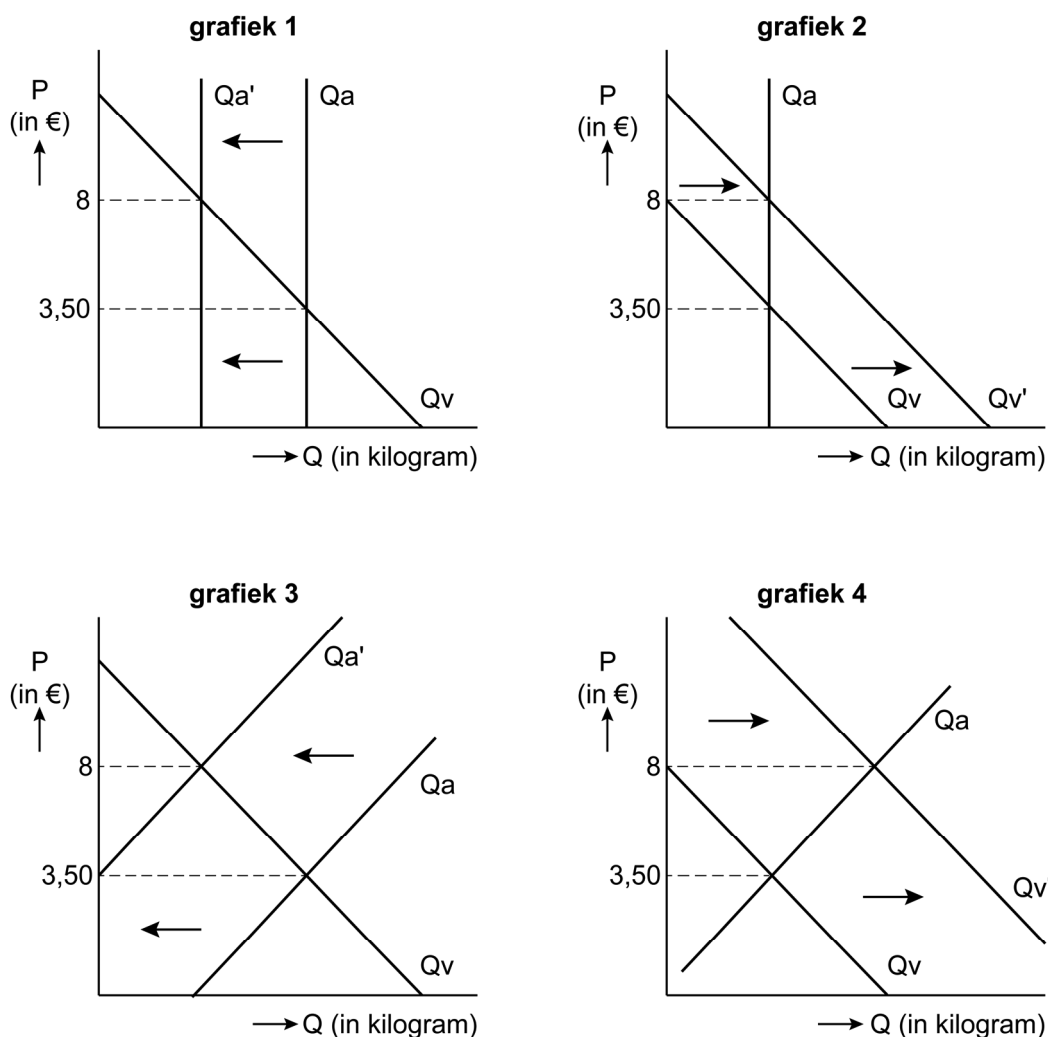
- a aanbod daalt → prijs stijgt
- b →
- c →
- d →
- e →

Gebruik uitspraak 2 en bron 2.

- 2p 5 Bereken welke prijs bij uitspraak 2 moet worden ingevuld.

Opgave 1 Zo goud als een garnaal

bron 1 veranderingen vraag en aanbod Hollandse garnalen op de visveiling als gevolg van ongunstige weersomstandigheden

bron 2 gegevens garnalenkotter van schipper John

	vóór voorgenomen aanpassing	effect van de voorgenomen aanpassing
vangstcapaciteit kotter	125.000 kilogram	+ 50.000 kilogram
gemiddelde variabele kosten per kilogram	€ 2,20	+ 25%
totale constante kosten	€ 480.000	+ € 50.000

Opgave 2 Meer vrijhandel, meer groei

In de periode 2012–2017 was India een van de snelst groeiende economieën van de wereld. Het nominale bruto binnenlands product (bbp) per hoofd van de bevolking is in die periode bijna verdubbeld. De groei van het nominale bbp is voornamelijk te verklaren door een toename van de consumptie van de middenklasse en door een toename van de buitenlandse investeringen.

Een Indiase econoom stelt:

- 1 “Hoewel het nominale bbp per hoofd van de bevolking bijna is verdubbeld, betekent dat niet dat de welvaart in India ook bijna twee keer zo groot is.”
- 2 “Het belangrijkste probleem in India is de matige infrastructuur. Daarom moet de overheid daar fors in investeren.”

1p **6** Noem een argument waarom het nominale bbp per hoofd van de bevolking een gebrekkige maatstaf kan zijn voor het meten van de welvaart in een land.

2p **7** Leg uit dat investeringen in de infrastructuur zowel de conjunctuur als de economische structuur van India beïnvloeden.

Gebruik bron 1.

3p **8** Toon met een berekening aan dat het nominale bbp per hoofd van de bevolking in India in de periode 2012–2017 bijna is verdubbeld.

Door de hoge economische groei is India voor de Europese Unie (EU) een potentieel grote afzetmarkt. Maar als gevolg van protectionistische maatregelen blijft de handel tussen India en de EU beperkt. Zo hebben Europese exporteurs van auto's te maken met 120% invoerrechten in India. De EU is nu met India in onderhandeling over het afschaffen van invoerrechten op Europese producten in ruil voor minder strenge Europese regelgeving voor producten uit India.

1p **9** Bereken hoeveel procent Europese auto's goedkoper worden in India als de invoerrechten worden afgeschaft.

De econoom is positief over de onderhandelingen en stelt:
“Zowel India als de EU kan profiteren van meer vrijhandel. Ik heb de effecten hiervan onderzocht en in een pay-off-matrix gezet (zie bron 2). Hieruit blijkt dat er geen gevangenendilemma zal zijn.”

Gebruik bron 2.

2p 10 Leg uit waarom er **geen** gevangenendilemma zal zijn.

Doe het als volgt:

- Leg uit hoe de dominante strategie van elk van de twee partijen tot stand komt.
- Beredeneer vervolgens dat er geen sprake is van een gevangenendilemma.

Opgave 2 Meer vrijhandel, meer groei

bron 1 kerngegevens Indiase economie en bevolking

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
indexcijfer reëel bbp	100	112	119,8	128,5	137,9	148,2
consumentenprijsindexcijfer (CPI)	100	109,9	120,2	127,3	133,7	140,8
bevolkingsomvang (in miljoenen personen)	1.264	1.279	1.295	1.311	1.327	1.342

bron 2 pay-off-matrix voor extra economische groei India en EU

		EU	
		afschaffen strenge regelgeving voor importproducten	handhaven strenge regelgeving voor importproducten
India	afschaffen invoerrechten	2% ; 1,5%	1% ; 0,5%
	handhaven invoerrechten	0,5% ; 1%	0% ; 0%

Opgave 3 Overheidsfinanciën op koers?

fragment 1 uit een economisch rapport:

Door de economische crisis die in 2008 begon, liep het overheidstekort in Nederland op tot € 34 miljard in 2010.

Bedrijfswinsten daalden en daarmee de belastinginkomsten. Tegelijk liepen de overheidsuitgaven sterk op: door toename van het aantal werklozen steeg het aantal uitkeringen.

In 2010 heeft het overheidstekort van € 34 miljard geleid tot een toename van de overheidsschuld van minder dan € 34 miljard (zie bron 1).

- 1p 11 Noem een mogelijke oorzaak waardoor de toename van de overheidsschuld minder kon zijn dan € 34 miljard.
- 2p 12 Leg uit dat een overheidstekort gezien kan worden als uitgestelde belastingheffing.

fragment 2 uit een economisch rapport:

Om aan de eisen van het Stabiliteitspact (zie bron 2) van de Economische en Monetaire Unie (EMU) te voldoen, heeft de Nederlandse overheid in de periode 2010–2015 diverse maatregelen genomen. Zo werden de overheidsuitgaven verlaagd en de overheidsinkomsten verhoogd (zie bron 3), waardoor de begroting van 2015 redelijk op orde is gekomen (zie bron 1). Maar als gevolg van die maatregelen zijn er wel bijna 400.000 banen verloren gegaan.

Gebruik bron 1 en bron 2.

- 3p 13 Toon voor elk van beide eisen van het Stabiliteitspact aan of de overheidsfinanciën in 2015 hieraan voldoen.

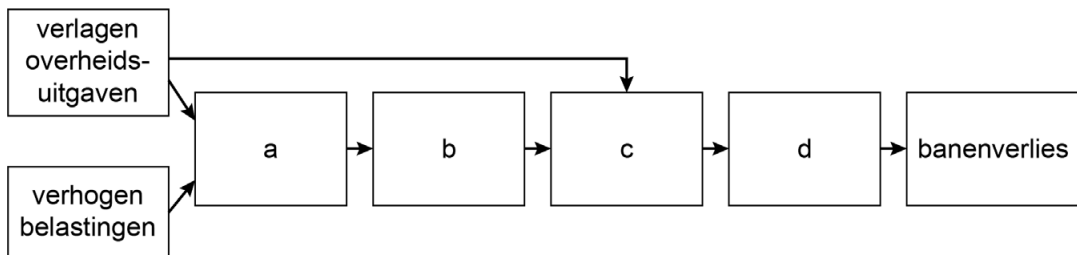
Gebruik fragment 2 uit het economisch rapport en bron 3.

2p 14 Maak van het onderstaande schema een economisch juiste redenering.
Doe het als volgt:

- Schrijf de letters a tot en met d op.
- Schrijf achter elke letter het juiste economische verschijnsel.

Kies uit:

- 1 besteedbaar inkomen daalt
- 2 binnenlandse bestedingen dalen
- 3 binnenlandse productie daalt
- 4 consumptie daalt

Opgave 3 Overheidsfinanciën op koers?

bron 1 overheidsfinanciën en bbp in de periode 2008–2015

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
overheidssaldo								
als % van het bbp	0,2	-5,1	-5,2	-4,4	-3,9	-2,9	-2,2	-2,0
in € miljard	1	-32	-34	-29	-26	-19	-14	-14
overheidsschuld*								
als % van het bbp	55	57	59	62	66	68	68
in € miljard	354	355	379	401	432	447	456	446
waarde bbp								
in € miljard	647	625	639	650	653	660	672

* peildatum 31/12

Toelichting

Het betreft afgeronde getallen.

bron 2 voorwaarden Stabiliteitspact EMU

Om de stabiliteit van de euro te garanderen moeten landen die de euro hebben ingevoerd (EMU-landen), voldoen aan de volgende voorwaarden:	
overheidsschuld	≤ 60% van het bbp
overheidstekort	≤ 3% van het bbp

bron 3 maatregelen overheidsfinanciën in de periode 2010–2015

€ 25 miljard verlaging overheidsuitgaven zoals:
<ul style="list-style-type: none">– minder ambtenaren– geen salarisverhoging voor ambtenaren (nullijn)– minder subsidies– minder overheidsinvesteringen
€ 15 miljard verhoging indirecte belastingen en premies zoals:
<ul style="list-style-type: none">– verhoging btw– verhoging accijns– verhoging sociale premies

Opgave 4 Alcohol baat en schaad

fragment 1 uit een onderzoeksrapport, 2016:

Kosten en baten van alcoholgebruik

In 2013 waren de kosten van alcoholgebruik 2.624 miljoen euro hoger dan de baten. Dit is één van de uitkomsten van een zogeheten maatschappelijke kosten-batenanalyse waarbij de welvaartseffecten van alcoholgebruik in kaart zijn gebracht. Maatschappelijke kosten van alcoholgebruik kunnen bijvoorbeeld ontstaan door een lagere arbeidsproductiviteit, inzet van politie en justitie en verkeersongevallen. De baten van alcoholgebruik bestaan uit het consumentensurplus, het producentensurplus, en de accijnsopbrengsten voor de overheid (zie bron 1).

- 2p 15 Maak van onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
- “Het saldo van de kosten en baten van 2.624 miljoen euro zoals genoemd in het rapport komt mede voort uit ... (1)....
 - Het consumentensurplus is berekend door de ... (2)... te verminderen met de ... (3)... van alcohol.”

Kies uit:

bij (1) externe effecten / verzonken kosten

bij (2) betalingsbereidheid / marktprijs / kostprijs

bij (3) betalingsbereidheid / marktprijs / kostprijs

Gebruik fragment 1 uit het onderzoeksrapport en bron 1 en 2.

- 3p 16 Bereken de consumentenuitgaven aan bier in 2013.

Een zorgverzekeraar leest het onderzoeksrapport en wil graag een plan uitwerken om premiedifferentiatie toe te passen om de zorgkosten als gevolg van alcoholgebruik anders te verdelen. De verzekerden worden ingedeeld in risicoklassen naar hun gemiddelde alcoholgebruik.

klasse 1: minder dan 0,5 glas per dag

klasse 2: tussen 0,5 en 1 glas per dag

klasse 3: meer dan 1 glas per dag

Verzekerden kunnen premiekorting krijgen als ze in klasse 1 of 2 zitten. De verzekeraar baseert de indeling in risicoklassen op een verklaring die de verzekerde heeft ingevuld.

- 1p 17 Leg uit dat er sprake is van asymmetrische informatie bij premiedifferentiatie naar risicoklasse.

De zorgverzekeraar stelt dat premiedifferentiatie kan leiden tot lagere maatschappelijke kosten van alcoholgebruik.

2p 18 Leg de stelling van de verzekeraar uit.

fragment 2 uit een onderzoeksrapport, 2016:
Door een verhoging van de accijns op alcohol kan het negatieve saldo van kosten en baten van alcoholgebruik omslaan naar een positief saldo, dus hogere baten dan kosten. Het effect van zo'n accijnsverhoging is sterk afhankelijk van de prijs- en inkomenselasticiteiten van alcoholgebruik (zie bron 3).

Gebruik fragment 2 uit het onderzoeksrapport en bron 3.

- 3p 19 Maak van onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
- Een accijnsverhoging op ...(1)... heeft relatief het grootste effect op het alcoholgebruik.
 - Wijn en sterke drank worden door consumenten als een ...(2)... goed beschouwd.
 - Bij een prijsverhoging van ...(3)... zou alcoholgebruik in het algemeen volledig ophouden te bestaan.

Kies uit:

bij (1) bier / wijn / sterke drank

bij (2) inferieur / luxe / primair

bij (3) 50% / 100% / 200%

uit een reactie van een deskundige:
In andere landen is onderzocht of het negatieve saldo van kosten en baten van alcoholgebruik kan worden omgezet naar een positief saldo. Uit deze onderzoeken blijkt dat een minimumprijs van 45 cent per eenheid alcohol (1 centiliter) leidt tot een afname van alcoholgebruik met 19%. Door de invoering van de minimumprijs ontstaat een aanbodoverschot. Indien de overheid het ontstane aanbodoverschot opkoopt, neemt het producentensurplus toe.

Gebruik de reactie van de deskundige en bron 4.

- 2p 20 Welk vlak of welke combinatie van vlakken geeft de genoemde toename van het producentensurplus juist weer? Noteer de letter(s).

Opgave 4 Alcohol baat en schaad

**bron 1 kosten en baten van alcoholgebruik in 2013
(in miljoenen €)**

kosten		baten	
verkeersongevallen	1.039	consumentensurplus	3.800
vroegtijdig overlijden	2.122	producentensurplus	700
productiviteitsverliezen	1.929	accijnzen	...
verlies kwaliteit van leven	1.059		
zorgkosten	425		
studievertraging	69		
politie en justitie	1.501		
overheid	20	saldo	2.624
	8.164		...

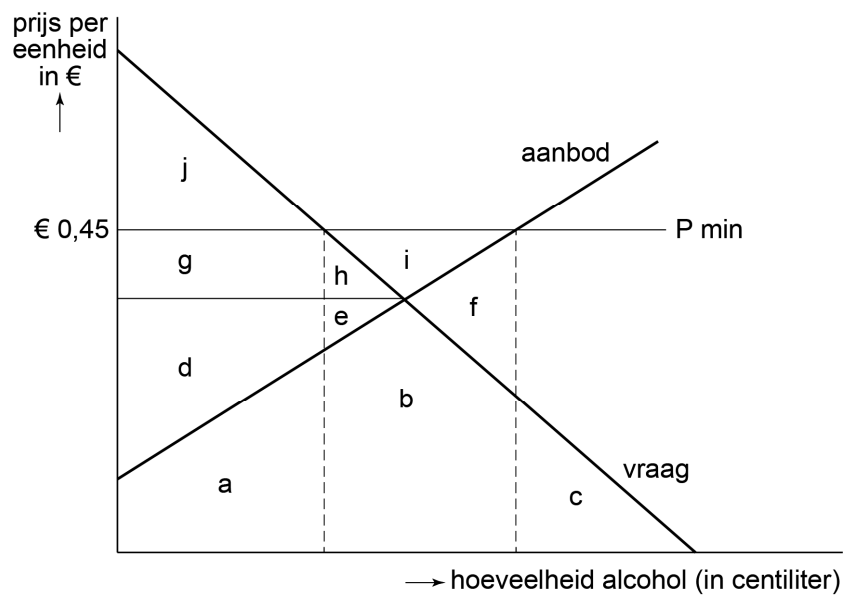
bron 2 overzicht van consumentenuitgaven aan alcohol in 2013

	consumentenuitgaven (in miljoenen €, afgerond)	accijnzen als % van de consumentenuitgaven
bier	...	
wijn	1.740	
sterke drank	<u>916</u>	
totaal	...	27,8%

bron 3 overzicht van prijs- en inkomenselasticiteiten van alcohol

	prijselasticiteit van de vraag	inkomenselasticiteit
bier	-0,30	0,5
wijn	-0,45	1,1
sterke drank	-0,55	1,1
alcohol, algemeen	-0,50	0,6

bron 4 vereenvoudigde weergave alcoholmarkt

Opgave 5 Zwitserland vakantieland

uit een krant, januari 2016:

In de periode 2010 tot en met 2015 heeft de wisselkoers van de Zwitserse frank (CHF) ten opzichte van de euro (€) een stijging van ruim 20% doorgemaakt. Hierdoor is de internationale concurrentiepositie van Zwitserland verslechterd. Met name de Zwitserse toeristenindustrie, die een belangrijk deel van de export uitmaakt, is hierdoor hard geraakt. Toeristen kiezen nu vaker voor een vakantie in eurolanden zoals Oostenrijk, Duitsland en Italië.

- 1p 21 Worden de bestedingen van buitenlandse toeristen in Zwitserland op de lopende rekening of op de kapitaalrekening van de Zwitserse betalingsbalans geboekt?

Gebruik het inleidende krantenfragment en bron 1.

- 2p 22 Toon met een berekening aan dat in de periode januari 2010 tot en met januari 2015 de wisselkoers van de CHF ten opzichte van de € met ruim 20% is gestegen.

Op 1 januari 2016 was 100 CHF gelijk aan € 92,30. Deze verdere koersstijging had gevolgen voor het vakantiebudget in CHF van buitenlandse toeristen uit eurolanden.

Gebruik bovenstaande informatie en bron 1.

- 2p 23 Bereken met hoeveel CHF een vakantiebudget van € 1.000 omgerekend in CHF op 1 januari 2016 is veranderd ten opzichte van 1 januari 2015.

Om de internationale concurrentiepositie van Zwitserland te verbeteren heeft de Zwitserse Centrale Bank het besluit genomen om de rente te verlagen.

- 2p 24 Maak van de onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
- “Als gevolg van de renteverlaging zullen beleggers uit eurolanden ... (1) ... in Zwitserland gaan beleggen.
 - De vraag naar de Zwitserse frank zal door de renteverlaging ... (2) ... en de koers van de Zwitserse frank zal ten opzichte van de euro ... (3) Het is de verwachting dat het toerisme naar Zwitserland hierdoor zal gaan aantrekken.”

Kies uit:

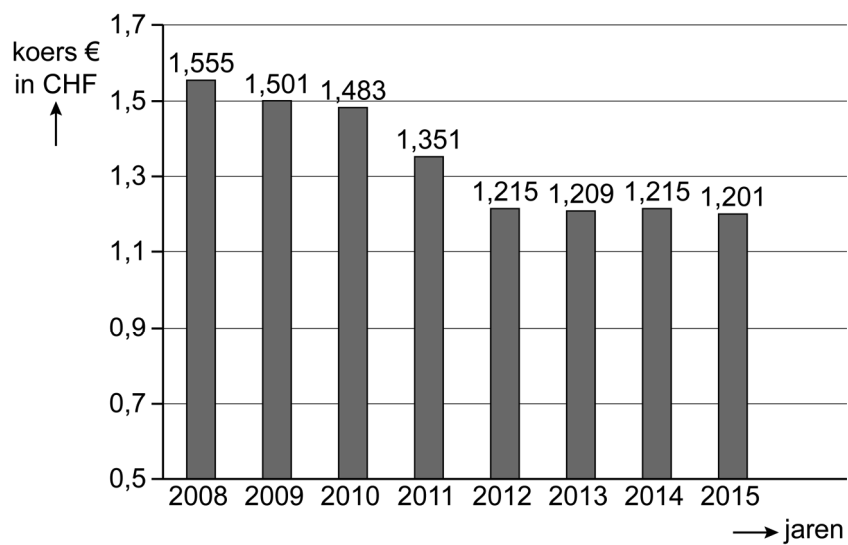
- bij (1) meer / minder
- bij (2) dalen / stijgen
- bij (3) dalen / stijgen

Een Zwitserse econoom stelt dat de koersstijging van de Zwitserse frank in de periode 2010 tot en met 2015 ook positieve gevolgen heeft gehad voor de Zwitserse economie. De econoom: "Een koersstijging van de Zwitserse frank ten opzichte van de euro leidt tot een daling van de inflatie in Zwitserland."

2p 25 Geef een verklaring voor de uitspraak van de econoom.

Opgave 5 Zwitserland vakantieland

bron 1 wisselkoers euro (€) in Zwitserse frank (CHF), per 1 januari

Opgave 6 Stimuleren zonder effect

Nederland heeft ruim acht miljoen personenauto's, die kunnen worden ingedeeld in de volgende categorieën:

- auto's die volledig elektrisch rijden (stekkerauto's);
- auto's die uitsluitend op fossiele brandstof (benzine, gas en diesel) rijden;
- hybride auto's die zowel op elektriciteit als op fossiele brandstof kunnen rijden.

uit een tijdschrift, december 2016:

Ruim een miljoen Nederlanders rijden een 'auto van de zaak', beter bekend als een zakelijke leaseauto. Een leaseauto is een auto die tegen een vaste vergoeding voor langere tijd ter beschikking wordt gesteld aan een gebruiker. Bij zakelijke lease betaalt de werkgever de volledige rekening van het leasen, inclusief kosten van onderhoud, brandstof, verzekering en wegenbelasting. De werknemer hoeft dan zelf niets meer te betalen voor het gebruik van de auto. De werknemer moet wel extra inkomstenbelasting betalen over een bepaald percentage van de waarde van de leaseauto, de zogenaamde fiscale bijtelling.

De overheid heeft de afgelopen jaren de CO₂-uitstoot van fossiele brandstoffen proberen te beperken via lagere fiscale bijtellingen voor elektrische en hybride leaseauto's. Als gevolg van dit belastingvoordeel worden er fors meer hybride auto's geleased. Toch blijven leaserijders met een hybride leaseauto nog te veel op fossiele brandstoffen rijden in plaats van op elektriciteit, omdat er met een volle tank nu eenmaal meer kilometers kunnen worden gereden dan met een volle batterij. De overheid heeft besloten om, vanwege het tegenvallende klimaateffect van de stimuleringsmaatregel, de fiscale bijtellingen voor de periode 2017–2020 via nieuwe wetgeving aan te passen.

- 2p **26** Leg met behulp van het begrip externe effecten uit hoe het rijden op fossiele brandstof de welvaart beïnvloedt.

Gebruik bron 1.

- 2p **27** Op welke wijze probeert de overheid met de nieuwe wetgeving haar klimaatdoelstelling alsnog te bereiken? Licht je antwoord toe.

In het bedrijf van Jolanda van Dijk willen werknemers een positieve bijdrage leveren aan het klimaat. Daarom spreken de werknemers met elkaar af dat ze meer elektrisch gaan rijden met de zakelijke hybride leaseauto in plaats van op fossiele brandstof. Ze hangen een lijstje bij de koffieautomaat waar ze ieders brandstofverbruik op bijhouden.

- 2p **28** Is in het bedrijf van Jolanda van Dijk sprake van zelfbinding? Leg je antwoord uit.

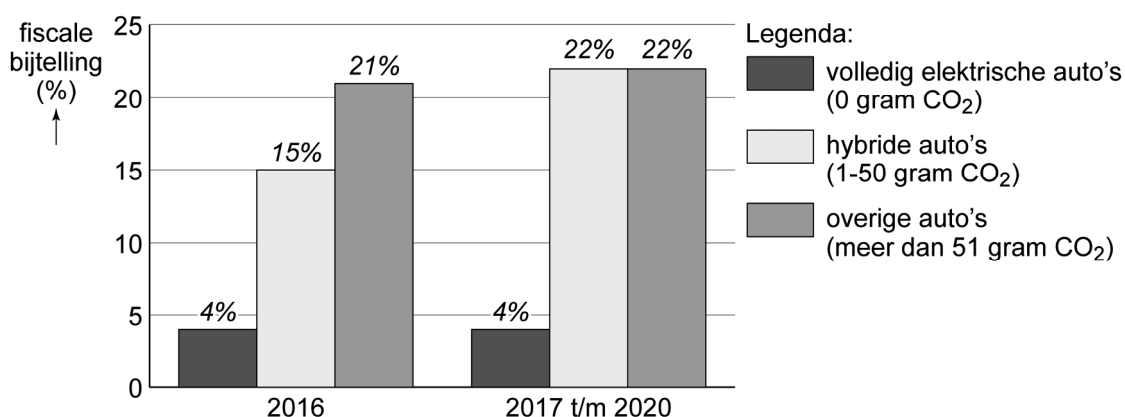
In 2017 rijdt Jolanda van Dijk een hybride leaseauto van de zaak met een aanschafwaarde van € 45.000. Ze heeft geen andere fiscale bijtellingen of aftrekposten. Haar brutojaarinkomen bedraagt € 69.000 in 2018. Vanwege de gestegen fiscale bijtelling vraagt Jolanda zich af of ze beter voor private lease in plaats van voor zakelijke lease kan kiezen. Ze bekijkt de voorwaarden van private lease van hetzelfde type auto in een advertentie (zie bron 2). Ook in het geval dat Jolanda kiest voor private lease blijft haar werkgever de kosten van brandstof en/of elektriciteit vergoeden.

Gebruik het tijdschriftartikel, voorgaande tekst, en bron 1, 2 en 3.

- 2p **29** Toon met een berekening van de maandelijkse kosten aan wat de beste keuze voor Jolanda van Dijk is voor 2018: private lease of zakelijke lease.

Opgave 6 Stimuleren zonder effect

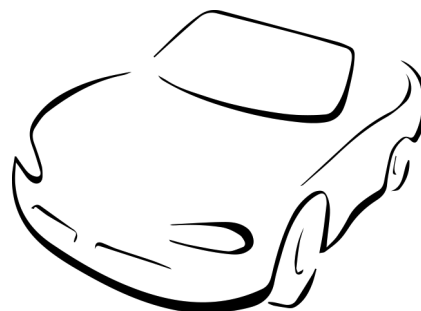
bron 1 de hoogte van de fiscale bijtelling zakelijke leaseauto's onder de oude en de nieuwe wetgeving

bron 2 advertentie over private lease

Hoe werkt private lease?

- In tegenstelling tot bij zakelijke lease heeft u geen fiscale bijtelling.
- De kosten van onderhoud, wegenbelasting en verzekering zijn inbegrepen in het maandbedrag van € 415.
- U rekent zelf de brandstof en/of de elektriciteit af.

bron 3 belastingtarieven box 1 in 2018

belastbaar jaarinkomen	percentage
€ 0 t/m € 20.142	36,55%
€ 20.143 t/m € 68.507	40,85%
€ 68.508 of meer	51,95%

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.